

Svensk koral

En studie tillägnad
professor Algot Werin,
psalmkännaren.

Frågan om den rytmiska utformningen av koralerna till vår svenska psalmbok har på nytt blivit aktuell. Den under förra året utgivna samlingen *Koralmusik* har väckt ett högst ovanligt stort intresse i vida kretsar, långt utanför de utövande kyrkomusikernas led.

Härmed hälsas ett nytt inlägg i diskussionen om de s. k. rytmiska koralerna, en diskussion, som icke upphört alltsedan den Haeffnerska koralboken förelåg 1820/21. Det kan här vara nog att erinra om de inlägg, som gjorts av Morén-Norén och i deras efterföljd av Lundblad, som arbetade på uppdrag av KSV, samt av Johan Lindegren.

Ansträngningarna att omforma koralrytmen har emellertid avsatt ganska få och icke i allo lyckade spår i nu gällande koralbok av år 1939 och i dess föregångare av år 1921. Man kan fråga sig varav detta obetydliga resultat kommer sig, trots all den kunnighet, som mobili-

serats, och all den entusiasm, som utvecklats för dessa strävanden.

Göransson redogör i företalet till den av honom redigerade samlingen för sina restaureringsprinciper. Han finner det nödvändigt att gå tillbaka till motsvarande äldre källor, i första hand 1500- och 1600-tals sångböcker. Dock vill han icke åstadkomma en musikhistorisk antologi. De historiska synpunkterna måste vägas mot allmänt musikalisk-estetiska liksom mot de praktiska, som ta hänsyn till de utförande organens prestationsmöjligheter. Därtill lägger han den eklektiska synpunkten, som går ut på att eliminera onödiga skiljaktigheter mellan olika länders versioner av en och samma koralmelodi.

Dessa synpunkter äro betydelsefulla och värdefulla.

Först må tilläggas att ännu en synpunkt av avgörande vikt måste beaktas vid koralboksarbetet, nämligen den att koralboken är den musikaliska bilagan till den svenska psalmboken, sådan den nu föreligger.

Den nuvarande svenska psalmboken

¹ *Koralmusik*. En samling koraler i reviderad form. Redigerade av Harald Göransson. Diakonistyrelsens förlag 1957.

har fått sin prägel väsentligen genom Wallins diktning och behandling av äldre psalmer. Man kommer icke förbi detta faktum, och man bör icke gå förbi det i koralarbetet, därför att Wallin och hans samtid hade en stark känsla för *enheten mellan* dikt och ton. Här kräves hänsynfullhet, därför att det rådde ett intimt samarbete mellan musikerna och ledamöterna i de psalmbokskommittéer, som föregingo 1819 års psalmbok.

Redan 1937 har K. Peters påpekat detta.¹

Jag citerar:

”Redan ecklesiastika pastoralutskottet, som 1809 framlade sitt i mer än ett avseende sorgliga förslag, hade däri lämnat några nummer lediga, i avsikt att dessa sedermera måtte kunna fyllas med psalmtexter, motsvarande några gamla melodier, som icke borde gå förlorade, men till vilka för närvarande icke motsvarande psalmer funnos att tillgå. Vid den musikaliska delen av sitt arbete hade utskottet erhållit goda råd av tvenne musiker, Frigel och Haeffner. När sedan 1811 års psalmbokskommitté tillsattes förordnades som officiell rådgivare i musikaliska frågor en musiker, nämligen 1811–1818 Frigel och därefter Haeffner.”

Peters ger exempel på det intima samarbetet. Han påpekar huru Franzén 1811 åtog sig att skriva en psalm till 1697 års koralpsalmboks nr 165 ”Gladelig vele vi Halleluja sjunga”. Resultatet blev påskpsalmen ”Vad ljus över griften” (tr. 1812) och det var på Frigels förslag som psal-

men skrevs för att melodien skulle komma att räddas.

I vilken gestalt koralen då förelades Franzén tyckes vara vanskligt att bedöma. Frigel hade framlagt två förslag till metern, men ingen följdes av Franzén. Haeffner har som bekant ovilja mot tripeltakten.

Men när det gäller att efterforska den gestalt i vilken koralerna presenterades för de diktare, som skulle skriva nya psalmer, bl. a. för att rädda melodier av värde, bör man säkerligen icke lämna obeaktad den Choralbok, som Haeffner utgav redan år 1808 (Stockholm). Denna utgjorde en ny upplaga av koralbok till 1695 års psalmbok, reviderad efter de principer, som ledde Haeffner i arbetet med 1820 års koralbok. I företalet till koralboken av år 1808 har Haeffner ett intressant och tidstypiskt uttalande om sambandet mellan dikt och ton: ”Om poesien till en psalm är aldrig så schön, och melodians uttryck ej svarar däremot, är dess verkan för den allmänna gudstjänsten förlorad. . . . Det vore önskligt, att denna omständighet betänktes, om en gång en ny kyrko-psalmbok skall utgivas, och att poeten då studerade sig in i melodiernas karaktär, innan han företog sitt arbete. ”Man måste förutsätta att Haeffner såsom musikalisk rådgivare i psalmbokskommittéerna icke försummat att hävda denna synpunkt. F. ö. var han ju icke ensam att hävda den, den hörde tiden till.

För att rätt bedöma Haeffners betydelse för psalmboksarbetet bör man även hålla i minne, att han i koralboken av år 1808 meddelar en del nya koralmelodier, som icke finnas belagda i tidigare koral-

¹ K. Peters: Önskemål inför koralboksrevisionen. Tidskrift för kyrkomusik 1937 s. 3.

bokseditioner. Dit höra till exempel: "Dig skall min själ sitt offer bära" (nuv. koralbok nr 15), "O Jesu kär vad har väl du förbrutit" (nr 81) av Wallin använd till: "Var är den vän, som överallt jag söker" och "Jag lyfter mina händer" (ps. 306) samt Philipp Nicolais "Wachet auf".

Den senare är värd en viss uppmärksamhet i detta sammanhang. Melodien fanns visserligen i ett Uppsalatryck från år 1640, men tyckes eljest icke vara känd. Men till denna melodi har Hedborn 1812 skrivit sin psalm "Höga majestät". Enligt uppgifter, som psalmbokshistorikern J. W. Beckman fått direkt av Hedborn, hade denne redan 1811 skrivit en hymn till treenigheten, som han föredde för Haeffner. Haeffner tyckte om innehållet, men ogillade formen, vartill ej fanns någon känd koral. Men han tillstyrkte att ändra metern efter en favoritmelodi, vartill han lämnade ett schema och skrev mellan raderna första strofen av en tysk psalm. Och i anledning härav fick Hedborns *Te deum* sin nya form. En jämförelse mellan denna text och koralversionen i 1808 års koralbok visar full metrisk överensstämmelse och det får förutsättas att denna Haeffnerska form av koralen har avsetts för Hedborns psalm, liksom senare till Wallins domsöndagspsalm "Vaken upp", tryckt 1816.

Detta exempel belyser tillvägagångssättet vid utarbetandet av nya psalmer i 1819 års psalmbok, understundom är musiken den avgörande vid diktens slutliga utgestaltning.

Ännu bättre belyses samarbetet mellan Wallin och musikerna vid hans arbete med psalmen nr 68 (samma nummer såväl i 1819 års psb som i den nuvaran-

de). Den gamla psalmbokens nr 130 "In dulci jubilo" utmönstrades av psalmbokskommitterade, men man önskade en ny psalm till den ypperliga koralen. År 1811 gillades av kommitterade Wallins äldsta år 1812 tryckta version av psalmen. Denna följer meterklassen, som förekommer i "In dulci jubilo":

"Sjung frälsta Sion, sjung / All världens borne kung. / Lyft upp din syn och skåda / Och hälsa med din röst / Hans stjärna som skall båda / At folken ljus och tröst, / Och huld och hugnelig / Dem visa livets väg." Men redan år 1814 har Wallin omarbetat denna, då metern, för att citera Beckman, vars psalmhistoria är en fyndgruva, "antingen fordrade melismer eller koralens stympning". Denna andra version har en ny meter, som tillåter att man behåller den gamla melodien ostympad. Wallin har alltså tillagt två stavelser i de båda första versraderna. "Men", skriver Beckman, "någon inflytelserik vän av det melismatiska sångsättet förmådde honom att åter upptaga dess förkastade meter" och så gjorde Wallin en bearbetning av den första versionen. Denna publicerades år 1816. "Därefter har antingen Wallins eget omdöme eller någon mäktig koraldomare ingivit förtroende för den syllabiska metern" och så omarbetade Wallin psalmen ännu en gång till den form, vari den föreligger i vår nuvarande psalmbok. Detta har skett i slutskedet av psalmboksarbetet, då Haeffner var den musikaliske rådgivaren, och det lärer väl icke vara någon tvekan om att koraldomaren, som Beckman talar om, är Haeffner och att den melodiform, som förelagat, var den som meddelades i 1820 års

korallbok i utjämnad gestalt, vilken väsentligt skiljer sig också från formen i 1808 års korallbok. Där hade Haeffner ännu bevarat tretakten. Det är nu lätt att göra jämförelser mellan de olika meterklasserna, sedan vår nuvarande psalmbok under nr 606 har upptagit den gamla julvisan "In dulci jubilo".

Man kan här jämföra två rader, som svara mot varandra, och där den gamla formen har melism på slutstavelsen med manligt rim, medan den wallinska sången har kvinnligt slut, och melismen där av Haeffner beskurits:

606: Eja vore vi där.

68: Och i döden bära.

Det är icke bara metriskt, som psalmerna här skilja sig, utan också i hög grad innehållsligt. Det är två helt olika psalmer. Den medeltida julvisan är av en mycket gladlynt, nästan skämtande art; den wallinska dikten är av seriöst

slag. Den medeltida sången dansar fram, när den wallinska poesien avmätt skrider fram.

Det kan icke betecknas annat än som ett stilbrott att kläda denna högtidliga wallinska dikt av 1800-tals karaktär i en skrud, skuren efter medeltida snitt, såsom skett i den sista korallboksrevisionen, där man nödtorftigt apterat "In dulci jubilo" på "Statt upp, o Sion, och lovsjung".

Ännu ett sådant stilbrott må det ges exempel på.

I den gamla psalmboken fanns under nr 319 en psalm om hälsans gåva "Den som frisker är och sund / Må för sådan gåva / Böja hjärta håg och mun / HERRAN till att lova. / Tacka honom natt och dag / Med en härlig visa, / Vilken giver till behag / Sundhet och god lisa." Denna dråpliga psalm sjöngs till en Crügermelodi i följande form, som stämmer väl överens med texten:

Denna psalm utrangerades, och därmed hotades melodien, som är ensam i sin meterklass såväl i 1695 som i 1819 års psalmböcker. Tydligt har Wallin blivit uppmärksamjord på melodien och dess värde, och för att rädda den skriver han en helt ny psalm, en originalpsalm utan varje anknytning till den gamla

psalmen. Denna återfanns i Wallins psalmbok under nr 128 och i den nuvarande under nr 114. Psalmen är tryckt första gången år 1819 och har sålunda tillkommit i slutskedet av psalmboksarbetet.

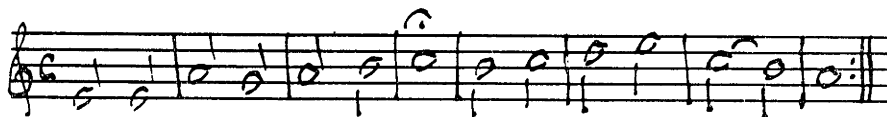
Karaktären hos de båda psalmerna kan demonstreras i två versar, som jag ställer bredvid varandra:

Gpsb 319: 4

Stodo än min duk och disk
Full med kostlig rätter
Hade villbråd, vin och fisk
Som en rik framsätter
Vad för nytta hade jag
Av slik kräslig födo
Om jag både natt och dag
Lede värk och sveda?

Wallin 128: 4

Jag mitt kött korsfästa vill
Med dess onda lusta
Jesu, värdes mig därtill
Med din kraft utrusta
Dig jag vill i fröjd och nöd
Älska, kärleksfulle
Du som lidit bitter död
Att jag leva skulle.

Den wallinska dikten har intet drag gemensamt med psalmen ur 1600-talspsalmboken, den kan ej heller sjungas till den gamla melodiformen. Däremot stämmer dess innehåll väl överens med

den Haeffnerska formen, som föreligger redan i 1808 års koralbok. I den formen har Wallin räddat melodien och i den har han stöpt sin psalm (se ovan).

Här har nu den sista koralboksrevisio-

nen begått ett stilbrott och stofferat ut melodien "rytmiskt" på ett sätt, som visar föga förståelse för den konstnärliga enhet, vilken Wallin-Haeffner åstadkommit.

Det kunde anföras otaliga exempel på den okänslighet, som visats inför detta samspel mellan skald och koralboksutgivare, en okänslighet, som når sin kulmen i den "Tabell över minimiantalet av de melodier i koralboken, på vilka alla psalmerna i svenska psalmboken kunna sjungas", och som utgavs av Musikaliska Akademien år 1844.

Där hänvisas t. ex. så olikartade psalmer som Arrhenius översättning av kristinnerlighetspsalmen "Jesu du min fröjd och fromma", Hedborns originalpsalm "Än ett år uti sitt sköte", Franzéns originaldikt "Fridens Gud, oss frid förläne" och lovsången "Hela världen fröjdes Herran" till Ödmans pompösa "Herre evigt stor i ära" (melodien återfinnes i nuv. koralboken under nr 8). Man blir glatt överraskad över att Akademien icke till samma melodi hänvisat också långfredagspsalmen "Skåder, skåder nu här alle".

Haeffner däremot har sammanfört de båda lovsångerna till samma melodi, men givit åt alla övriga var sin melodi, som är fint samstämd med texten.

Det bör understrykas att denna okänslighet inför sambandet mellan psalm och koral, som gjort sig bred, alldeles särskilt drabbar den klassiska diktningen i vår kyrka, det begynnande 1800-talets stora insats på det hymnologiska området. Den diktningen bär sin tids prägel och har utsatts för åtskillig kritik, men den får dock räknas till de stora skatterna

i den svenska psalmens historia och till dess förtjänst skall framhållas att den har beaktat sambandet dikt-ton.

Det är icke blott fråga om Wallins psalmer. Vid hans sida stå Franzén, Geijer och Hedborn, en diktarkvartett, som få, om ens någon kyrka, torde kunna uppvisa en motsvarighet till. Inför deras verk måste man pröva ändringar omsorgsfullt. Och denna prövning måste omfatta också sambandet mellan dikt och ton och genomföras psalm för psalm.

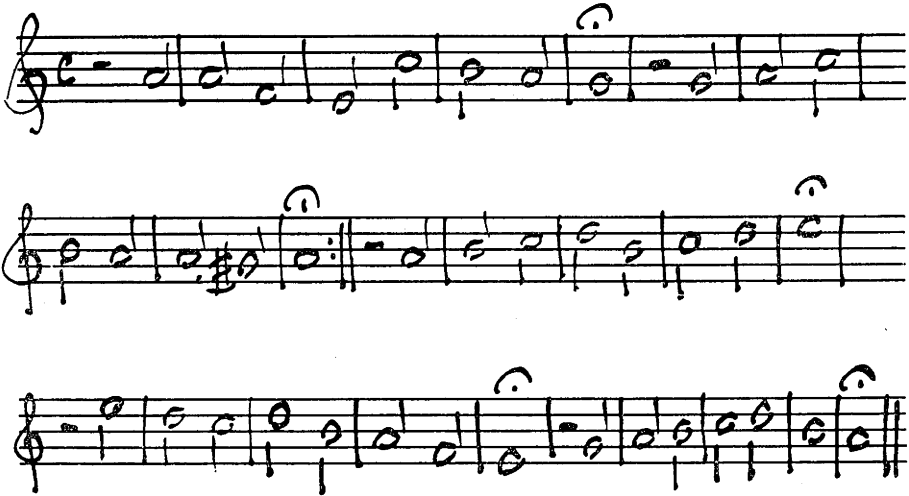
Vilken hänsyn har nu det sist utgivna koralarbetet visat denna enhet mellan psalm och koral? Det skall belysas med ett par exempel.

I den gamla psalmboken fanns under nr 40 en parafras av psaltarens psalm nr 23 om den gode herden "Vad kan mig stå till trång och nöd". Denna psalm sjöngs till en melodi av Burkhard Waldis från år 1553, en av dessa märkliga melodier, som mycket tidigt vann insteg i Sverige, och vilka levat kvar, som det vill synas, endast i vår kyrka. När nu psalmtextern underkändes av psalmbokskommittéerade har Franzén måhända för att rädda både motivet: den gode herden och melodien, som endast förekom till denna psalm skapat en helt ny psalm, en originaldikt, byggd icke på psaltaren nr 23 utan på Joh. 10: "Den korta stund jag vandrar här" (1819 och nuv. psb. nr 119). Hans lågmälda, innerliga och meditativa dikt trycktes redan 1813.

Det bör observeras att denna dikt följer samma versmått som den gamla herdepsalmen i psalmboken 1695, men att också själva melodien är densamma i 1697 års koralpsalmbok, reviderad av

Haeffner 1808, och i denna reviderade form upptagen 1820. I Haeffners re-tuscherade form har den följande lydel-

se, det bör beaktas att melodien brukas hos Haeffner endast till denna psalm (jämför nuv. koralen nr 115):

Sjunger man hela den franséska psalmen till denna melodi torde man ej kunna undgå att förnimma samstämdheten mellan dikt och ton. Man har en känsla av att poeten verkligen, såsom Haeffner begärde, har studerat melodians karaktär och påverkats av den, när han skrev sin psalm.

Ett stöd för denna uppfattning att Franzén skrivit psalmen till den Haeffnerska formen av melodien, synes man kunna få därav, att Haeffner i 1808 års koralbok meddelat melodien med en uppdelning av versens första och tredje rad, som ger anledning förmoda att han menat att psalmen skulle sjungas på samma sätt som:

Som fåglar små
när dundra må
och djuren sig förskräcka.

Detta schema har Franzén emellertid icke följt, men han synes ha varit beroende av den haeffnerska versionen av år 1808, när han i några av versernas första rader deklamerar:

Den korta stund, jag vandrar här ...
Jag hör hans röst och känner den ...
Hur tomt är allt, vad världen har ...

Vid den slutliga utformningen av koralen har Haeffner rättat sig efter skalden.

Skald och komponist ha i varje fall åstadkommit en finstämd helhet, en samstämmighet mellan dikt och ton, som borde ha räddats åt eftervärlden som en gård av uppskattning åt den som räddade herdemotivet och Burkhard Waldis' melodi.

Men här ingrep Musikaliska Akade-

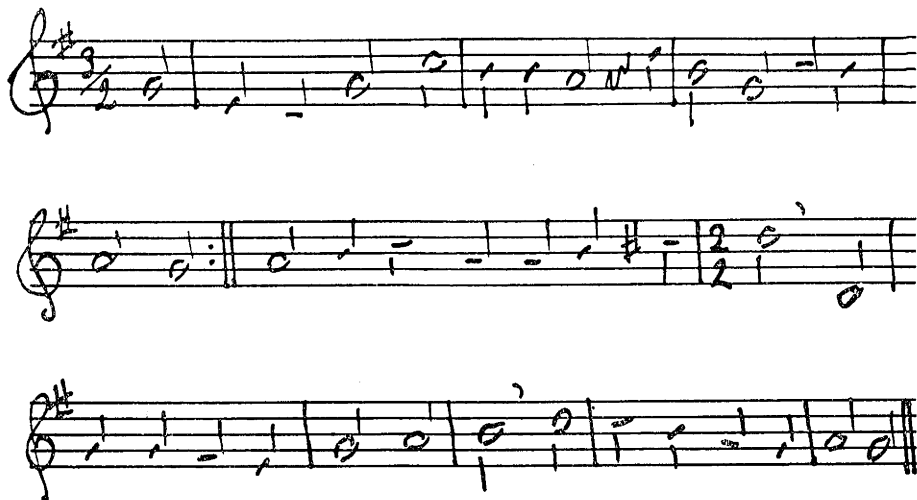
miens minimitabell, som tyvärr snabbt tyckes ha blivit något av en maximitabell, även om en och annan av senare koralboksutgivare haft annan mening än Akademien.

Denna psalm, som var ensam om sin melodi, hänvisades 1844 till koralen "Av rikedom och världslig fröjd" (nuv. mel. nr 555 "O Jesu, när jag hädan skall"). Detta melodival har emellertid icke accepterats. I stället hänvisas psalmen i olika koralböcker till "Min högsta skatt, o Jesu kär", vilken melodi nu upptages under denna psalm.

Denna melodi komponerades av Johann Crüger och trycktes f. f. g. 1653 till Barholomäus Ringwaldts "Herr Jesu Christ, du höchstes Gut". Denna psalm, som återfinnes i vår nuv. psb under nr 282, kan tillerkännas ett liknande innehåll och stämningvärde som Franzéns psalm och kan därför bära samma musikaliska dräkt under förutsättning av att koralen sjunges i Haeffners utjämnade form, som föreligger redan år 1808.

Crügers originalform och originalsats, har nu upptagits av Göransson (nedan). Den har en oregelbunden, livfull rytm och en hurtfrisk melodiföring, som är av helt annan art än den fransenska originaldikten med dess innerliga, meditativa prägel och dess stilla hängivelse åt den gode herden. Det synes mig här icke hava beaktats av utgivaren till Koralmusik att 1600-tals musik i originalform icke utan vidare svarar till 1800-talets originaldikter. Här verkar Franzéns psalm utklädd i främmande kläder.

En annan originalmelodi av Crüger har upptagits till sv. ps. nr 45 "Huru länge skall mitt hjärta". Denna Crügermelodi, tryckt f. f. g. 1649 har förbundits med kristinnerlighets- och nattvardsberedelsepsalmen "Schmücke dich o liebe Seele" av Crügers samtida Johann Franck. Karaktären hos denna psalm anar man kanske om man erinrar sig att den översattes av Petrus Brask 1691 och upptogs i Mose och Lamsens visor 1724. Den hade sålunda en för pietismen

tilltalande prägel. Märkligt nog synes melodien icke ha införts samtidigt. I varje fall är den icke belagd i svenska koralverk före Haeffner 1820. Inte bara melodien utan också meterklassen är okänd i tidigare psalmböcker. Wallin tar upp meterklassen vid en tidpunkt, då han hade kommit i kontakt med tyska sångsamlingar och har själv brukat den ej blott till denna psalm, som trycktes 1816, utan också till psalmerna om hjärtats renhet "Ho är den för Herren träder" (1814) och för en ung kvinna "Du vars gudahjärta blödde" (1816), samtliga original av Wallin och präglade av hans neologiskt färgade teologi.

Vad angår ps. 45 är den av en helt annan karaktär än den Franckska dikten, som talar om hjärtats förberedelse till att i nattvarden mottaga Herren, då han kommer för att där taga sin boning. Wallin rör sig inom en helt annan tankefär, talar om inkarnationen "Sig med människonaturen Herrens härlighet för enar". Denna psalm har ingenting av den franckska diktens innehåll, som passar gott till originalformen av Crügers melodi, medan däremot Wallins poesi och Haeffners form av koralen äro samma andas barn. En analys av Wallinpsalmens versbyggnad synes mig också ge vid handen att dikten tarvar en rytmisk utformning av koralen, som uppdelar versen i två likformiga delar, icke såsom Crügers originalform, återgiven av Göransson, i en första del om två på samma sätt byggda radpar, efterföljda av ett radpar av en rytmiskt helt annan gestalt, och avslutade med en uppreppning av det första radparet. Vad ovan sagts gäller också här: Wallins poesi

skrider värdigt fram, den dansar varken gavott eller polska. Detta synes mig nödvändigt beakta när det gäller originaldikterna från 1800-talets början. Huru man kan behandla andra psalmers koraler tarvar en ingående undersökning.

Vad här sagts vill göra allvar av kravet på att vår koralbok icke skall vara en musikhistoriskt korrekt antologi utan församlingens sångbok till den nuvarande psalmboken. De psalmer, som upptagas däri, böra både tidshistoriskt och idémässigt, klädas i melodier, som höra samman med dikterna.

Den för våra svenska förhållanden alldeles egenartade svårigheten, som koralboksarbetet erbjuder, hör samman med att vår psalmbok genom Wallins, Franzéns, Geijers och Hedborns nydikningar fått en prägel, som klart skiljer den både från tyska och nordiska länders psalmböcker, vilka icke gått igenom den förvandling, som vår psalmbok genomgått i och med 1800-talets klassiska nydiktning, en psalmdiktning, som hör till våra stora nationella tillgångar, och som blivit bestämmande för den fortsatta psalmdiktningen intill våra dagar.

Därför är frågan om den musikaliska dräkt, vari just denna nydiktning skall klädas icke en andrarangsfråga utan ett avgörande spörsmål, som först måste avgöras. Från denna utgångspunkt synes mig att koralboksproblemet kan rullas upp. Det svar man ger på den centrala frågan för sedan med sig konsekvenser för utgestaltningen av koralerna till den tidigare och senare psalmdiktningen, konsekvenser, som här icke skola belysas.

Arthur Adell